

"עוד אך כעם": נויט בראל קוראת שמעון אדף

נויט בראל

וְלֹא יָדַעְתִּי שְׁאֶצְטָרֵךְ לַחַיִּית
אֶת מוֹתְךָ, וְכִמָּה פְּשׁוּט יִהְיֶה לְנַסֵּחַ
אֶת זֶה. כְּמוֹ שְׁאֵמָא
הַסְפִּירָה לְנִכְדִּים, לֹא נִרְאָה
אֶת אֲבִיכָה עוֹד אֵף פֶּעַם. וְשִׁמְעֵתִי
אוֹתָהּ בּוֹכָה, לֹא הִקִּינָה
הַזֹּאת הַמְּנַהֲמָת, בִּקְרַת הַשֵּׁטֶף
שֶׁל מִי שְׂכּוּחוֹתָיו אֶפְסוּ בְּלִהְיָה.
וְהֵם שְׁאַלּוּ תַּפּוּסִי תַּמִּיקָה
אִם טַפְסֶתָּ לְכּוֹכֵב, מָה
תַּעֲשִׂי אִם יָפֵל, אִם תִּהְיִי רַעֲבָה.
הִיא הַנִּיחָה אוֹתָם בְּמִסְתּוֹר
הַקָּסָאם וּבָאָה יְפוּיָה אֶל
הַסְּלוֹן שֶׁשׁ יִשְׁכְּתִי
וּכְבֶּר אֲמַרְתִּי
כִּמָּה פְּשׁוּט לִרְאוֹת אֶת זֶה
בְּחֻשָּׁה כְּמוֹ גִּחְלֵת —
לְאַבֵּד יֶלֶד פְּרוּשׁוֹ תַּמִּיד לְאַבֵּד יֶלֶד.¹

ספר הזיכרון של שמעון אדף לאחותו המתה הוא דברי הימים שלאחר המוות. עמודי הפנים והחוץ של האובדן. במקום שיש בו מוות יהיה בהכרח גם זיכרון חי, ואת הכתיבה על המוות תאפשר רק נוכחותם המשולבת זה בזה, בשיתוף האהבה. מה מתיר כתיבה כזו? אילו פרקים ושרירים רגשיים מופעלים בה? מהו מושג התחושה בהתייחס אליה? השיר שהובא לעיל מתחיל באי ידיעה. שימבורסקה אמרה:

משוררות אמיתיות חייבות גם הן לומר שוב ושוב, "איני יודעת". כל שיר מסמן מאמץ להשיב על ההצהרה הזאת אבל ברגע שהנקודה האחרונה מונחת על הדף מתחילה

1 [ה. וְלֹא יָדַעְתִּי שְׁאֶצְטָרֵךְ לַחַיִּית], יגאל שוורץ (עורך), אביבה־לא, אור יהודה: כנרת, זמורה־ביתן, דביר, 2009, עמ' 12.

המשוררת להסס; היא מבינה שהתשובה המסוימת הזאת היתה תחליף גמור ולחלוטין לא מספק. ולכן המשוררות ממשיכות לנסות.²

מלכודת ההיגיון של החולה העומד למות כובלת את הצופה בו, הסועד אותו, בהווה מתמשך. אי אפשר לחשוב על העתיד. כשאנחנו אחוזי אימה מול חוסר האונים של החולה, אנחנו עומדים בפני הווה אחד שאין לו סוף, כאילו הייתה תוחלת החיים של המחלה הסופנית נצחית. מה יהיה אחר כך? אין אחר כך. המחשבה על "לחיות / את מותך" או "לנסח / את זה" אינן קיימות אלא בשקט שאחרי האימה והסבל של המחלה. זהו הדבר החדש, תחת האבל. מהי האפשרות הנגדית שמעמידה הפנייה אל האחות המתה? לדבר את מותך? לכתוב את מותך? האי ידיעה היא תוצר של תדהמה. לחיות את מותך, ולא עם מותך. אותו מודוס של קיום שהיה בלתי נתפס, שלא נחשב מעולם. את המוות אפשר רק לא לדעת; והוא נחוה בשמו המפורש ("את מותך"), אבל כשמדובר בניסיון לנסח את המוות – לא לחיות אותו – אדף משתמש בכינוי הרומז "זה": "לכמה פשוט יהיה לנסח / את זה". זה: המפלצת המשנה צורה מספרו של סטיבן קינג; הפעימה החיה שאין לה שם; הרגש הנשמר עלום ברובד ההבעה הלשונית המנסה להיות מעובדת לכדי מילים; המהומה. והינה, הניסוח אינו של המשורר, אלא של אימו. המשורר מצטט את ההסבר שלה, והפשוט שבפיה הוא המסובך שאצלו בלשון. לחיות, פירושו לנסח. "מה זו המחשבה?" לאקאן כתב:

התשובה אינה שרויה ברובד שבו מניחים שמהותה היא להיות שקופה לעצמה ולדעת את עצמה כמחשבה. אם כבר, היא מצויה דווקא ברובד של העובדה שכל ישות אנושית בהיולדה שרויה במשהו שאנו מכנים המחשבה, אך שחקירה מעמיקה יותר של המחשבה מוכיחה [...], שבילתי אפשרי לחלוטין לתפוס במה מדובר, אלא בהישענות על החומר שלו, המכונן על ידי השפה בכל המסתורין שלה.³

על המסתורין הזה מדברת האם השכולה עם נכדיה בשפה חושית: "לא נראה / את אביבה עוד אף פעם". היא מישירה מבט אל מה שאי אפשר להביט בו ומגלה בכאב את הסוד הפשוט. עוד אף פעם. המוות מעוות, מכבה את האור. הרולד פינטר כתב: "אל תביט, / העולם עומד להעיף מתוכו את כל האור / ולדחוס אותנו בפתאום החנק של החשיכה, / המקום השחור והשונק".⁴ כמה מהוסה הדיבור בתוך בור כזה. "ושמעתי / אותה בוכה", דברים של ילד לאחותו על אימם, באינטימיות של סודות הלב. בכי חרישי כמו אוויר החודר מבעד פקק.

2 ויסלבה שימבורסקה, פניני נובל: מבחר נאומים של כלות וחתני פרס נובל לספרות, מאנגלית: ענבל שגיב, שולמית אלמוג (עורכת), ירושלים: כתר, 2007, עמ' 150.

3 ז'אק לאקאן, מהי הוראתי, מצרפתית: נחמה גסר עם אילנה רבין, מרקו מאואס (עורך מדעי), תל אביב: רסלינג, 2008, עמ' 124.

4 הרולד פינטר, "שיר", מאנגלית: נזית בראל, בית העם: גלריית פועלים לאמנות ושירה (ינואר 2009), <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3653114,00.html>.

הספר אביבה-לא כולו כמו הבכי הזה של האם. אין הוא קינה מנהמת, אלא "שִׁטְף / שֶׁל מִי שְׂכֹחֹתָיו אֶפְסוּ בְּלֶהֱבָה". השיר הפותח את הספר הוא הצהרת כוונות: "אֲנִי בְּמַצֵּב אֵיךְ לְהַגְדִּירוֹ וְאֶקְרָאָהוּ אֲבִיבָה-לֹא אֶקְרָאָהוּ אֵינְחוֹת / וְאֶדְבָּרָה בּוֹ יְשִׁירוֹת לֹא עַל דֶּרֶךְ הַשִּׁירָה אֶלָּא לְפִי כָאֵב / וְזֹאת הִיא תּוֹרָתוֹ אֵין לוֹ תּוֹרָה – ⁵ ספר אזכרה. ומהו הציווי? לדבר ישירות, לפי כאב, נגד הרוחות העזים המחרבים את מבני האובדן, את מבצרי הזיכרון. כשהלשון אינה מספקת היא מיוצרת מחדש לצורכי הכאב. אין קצה חוט, אין נחות, אין כוחות, אין הנחות, אין נחת, אין אחות. בשיר ה אנחנו מובלים אל העיניים שלא יראו עוד אף פעם, אל האוזניים השומעות בכי. אנחנו שומעים את צלילי השטף מתוך ההברות, את האפס מבעד לאפר. אנחנו מוכרחים לשים לב לדמעות וללהבות, למים ולאש. יסודות העולם התמוטטו, נבלעו בבור זה, השותת אפלה וצלמוות. המתה והחיה, לשתייהן אזלו הכוחות; האחת מדברת והשנייה שתוקה. האח מדבר אליה. בשיר הבא ידבר אדף אלינו הקוראים, לא אל המתה, על ליבה השוקע בחול של אמו: "הִיָּה לָהּ לֵב כְּבֵד מִן הָאוֹקֵינוֹס / לְאֵמִי / וְהוּא שֶׁקֶע".⁶ האובדן אינו ים, הוא מדבר מקראי מבעית – אך כזה שרק קראנו ולא חוונו, ואין לנו מושג: "אֲתֶם חֲשִׁים בְּעֶצְמוֹת אֶת הַמַּדְבָּר? / אֶת הַסְּפִינּוֹת טְבוּעוֹת, תְּקוּעוֹת / בַּחֹל כְּמוֹ צִלְבִּים, אֶת הַבּוֹרוֹת רִיקִים / מְכֻכְבִּים, אֶת דִּפְק בֶּרֶד הַמֶּן / אֲתֶם זֹכְרִים?" אבל כאן, בשיר ה, המוות בפי הילדים ועל פי תפיסתם. הם "תְּפוּסֵי תְּמִיחָה", מציבים בתמיהתם את השאלות שמבוגרים אינם שואלים, שאלות של הנסיך הקטן: "אִם טַפְסֶתָּ לְכוּכֵב, מָה / תַּעֲשִׂי אִם יָפֵל, אִם תִּהְיִי רַעֲבָה".⁸ אצל סנט-אכזופרי הילדים "מבנים את סוד החיים": "כִּךְ טִיבֵם שֶׁל הַמְּבֻגָּרִים, וְאֵין לָדוֹן אוֹתָם לְכַף חוֹבָה. עַל כֵּן חִבִּים הֵילָדִים לְהִתְיַחֵס אֲלֵיהֶם בְּסִלְחָנוֹת וּבְאַרְךְ-רוּחַ".⁹ סבתם עונה להם במעשים; היא מגינה ומסתירה. כמה נרפות וכמה כוח גלומים בד בבד בפועל "הניחה" כאן: "וְהִיא הִנִּיחָה אוֹתָם בְּמִסְתּוֹר / הֶקְסָאם".¹⁰ במרחב המוגן בעיר שדרות מוסתרים החיים מפני המוות וכל ספיחיו. כאן דואגים. השורות הבאות – "וּבָאָה יְפוּחָה אֶל / הַסֵּלּוֹן שֶׁם יִשְׁבְּתִי / וְכָבֵר אֲמַרְתִּי" – מהדהדות קינה מספר תהלים. רחוק מעיני הילדים. במרחב של זיכרון, "שֶׁם יִשְׁבְּנוּ גַם-בְּכִינוֹ בְּזִכְרָנוּ" (תהלים קל"ז 1). השורות האחרונות הן צל של מסקנה אחרונה על המוות, מסקנה שאדף מגלה לאחות המתה על מותה. אחרי ששמע את ההסבר הפשוט "לֹא נִרְאָה / אֶת אֲבִיבָה", הוא רואה בעצמו מתוך האפלה: "כִּמָּה פָּשׁוּט לְרֹאוֹת אֶת זֶה / בְּחֻשְׁכָּה כְּמוֹ גַּחְלֵת – / לְאֶבֶד יֵלֵד פְּרוֹשׁוֹ תִּמְיֵד לְאֶבֶד יֵלֵד".¹¹ הטור החותם את השיר, כמו סימן אינ-סוף, נארג ונאסף ואז נפתח שוב מחדש. הסימטריה מייצגת תנועה שאינה

5 אדף, "[א. שֶׁל מִי תִזְמֵן תִּזְהָ]", יגאל שוורץ (עורך), אביבה-לא, אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2009, עמ' 7.
6 אדף, "[ו. הִיָּה לָהּ לֵב כְּבֵד מִן הָאוֹקֵינוֹס]", יגאל שוורץ (עורך), אביבה-לא, אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2009, עמ' 13.
7 שם, שם.
8 אדף, הערה 1 לעיל.
9 אנטואן דה סנט-אכזופרי, הנסיך הקטן, מצרפתית: אריה לרנר, תל אביב: עם עובד, 1971, עמ' 18.
10 אדף, הערה 1 לעיל.
11 שם.

נפסקת; נחש הנושך את זנבו; פרפטואום מובילָה; "לימבו הילדים". לעולם לשוב ולאבד, לעולם "לחיות / אַת מוֹתֶנָּה". הילד שאבד, הילד במרחב המוגן וגחלת הילד שתבער ולא תפחת. אמיר גלבע כתב: "יִדְעֵנוּ תְּמִיד: אֵין לְדְבָרִים קֶץ. / אַךְ מֵהוּ הַחוּזֶר וְחוּזֶר וְכֶבֶד בְּלִי לְאוֹתָת / הַקּוֹל הַלּוֹחֵשׁ / חֵי הַחַי וְיָמֵת הַמֵּת / וְאִם צוֹעֵק וְאִם שׁוֹקֵט".¹²

תל אביב

12 אמיר גלבע, "על סגנון", שירים בבוקר בבוקר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1987.